

Företags försvar vid anklagelser om brott – betydelsen av den nordiska kontexten *

*Janne Flyghed, Professor, Kriminologiska Institutionen,
Stockholms Universitet*

*Isabel Schoultz, Lektor, Institutionen för Rättssociologi,
Lunds Universitet¹*

Abstract

In recent years, several Swedish companies have been accused in the media, by NGOs, and via legal proceedings of engaging in criminal activities. Two of these companies, TeliaSonera and Lundin Petroleum have been the focus of substantial public attention. During the years following the revelations that TeliaSonera, a partly state owned telecommunications company, had committed bribery offences in Central Asia, the affair went from a public scandal in Sweden to a legal process in Sweden and abroad. Lundin Petroleum, a family owned oil company accused of participating in crimes against humanity in Sudan, has continuously denied the accusation by using a variety of denials and neutralizations. The current paper analyzes the strategies employed by these two businesses when defending themselves against allegations of criminal acts. Drawing on Stanley Cohen's (2009) theoretical work on processes of denial and neutralization techniques, we have identified four main techniques used by the two companies to deflect allegations of criminal wrongdoing: literal denial; denial of knowledge; condemning the condemners; and appealing to a higher loyalty. In addition, we identify how the corporations emphasise their "Nordic values" by linking into a post-colonial discourse and justify their behaviour by relativising it. The article contributes to

* Corporate defence strategies in connection with allegations of crime: demonstrating the importance of the Nordic context

1. Arbetet med denna artikel har skett inom det av Riksbankens Jubileumsfonds finansierade projektet Business as usual. Företags försvarsstrategier vid beskyllningar om brott (Dnr: P15-0176:1). Tack till två anonyma bedömare för värdefulla kommentarer. Tack även till Enes Al Weswasi, Sandra Egelström, Gustav Grut och Evelina Jansson för givande diskussioner och kommentarer.

the discussion of neutralization strategies by pointing out the importance of the context in which a defence takes place.

Under de senaste decennierna har stora nordiska företag och banker anklagats för skatteundandragande, mutbrott samt delaktighet i omfattande kränkningar av mänskliga rättigheter i de länder där de bedrivit verksamhet. När företag utsätts för sådana beskyllningar blir det nödvändigt för dem att vidta åtgärder för att försvara och rättfärdiga sin verksamhet inför allmänheten, sina aktieägare och medier. Två svenska företag som under en längre tid anklagats för grov brottslighet är Telia Company samt Lundin Petroleum. Det förstnämnda i samband med sin verksamhet i Centralasien för ett decennium sedan och de sistnämnda för sitt agerande i Sudan i slutet av 1990-talet. Anklagelserna har gjort att Lundin Petroleum och Telia Company under lång tid ägnat sig åt omfattande krishantering för att rättfärdiga sig själva och sin affärsverksamhet inför allmänheten, medier samt sina aktieägare. Vår övergripande fråga är vilka försvarsmekanismer som Telia Company och Lundin Petroleum har vidtagit när de bemött anklagelser om brott. För att diskutera detta kommer vi utgå ifrån Stanley Cohens resonemang om förnekelseprocesser. Vi kommer i analysen även särskilt beakta den nordiska kontext som företagets försvar och neutraliseringar befinner sig i, och hur det påverkar den typ av neutraliseringar som är möjliga och använda. Det handlar bland annat om företagets hänvisningar till Nordiska värden där de framhåller att de kommer från en demokratisk nation som respekterar mänskliga rättigheter.

Artikeln är en del av ett större forskningsprojekt finansierat av svenska Riksbanken (Dnr P15-0176:1). I en tidigare artikel fokuserade vi enbart på hur en specifik neutraliseringsteknik, higher loyalty användes för att rättfärdiga verksamheten (Schoultz & Flyghed 2016). Här har vi vidgat analysen till att omfatta de mest framträdande neutraliseringsteknikerna i företagets försvar mot anklagelserna. Det empiriska materialet är här också betydligt större, totalt 800 texter mot 200 i den tidigare artikeln. I en kommande artikel studerar vi förändringar i företagets försvar över tid (Schoultz & Flyghed, forthcoming), vilket gör att den aspekten inte är i fokus här.

För att ge en bakgrund beskriver vi inledningsvis helt kort de två företagen samt vad de blivit anklagade för. Därefter utvecklar vi det teoretiska resonemang som ligger till grund för vår analys av företagets försvar. Det empiriska underlaget utgörs av texter från olika forum – dagspress, pressmeddelanden, årsredovisningar och brev till aktieägare – men enbart texter där företagen och dess representanter själva har uttalat sig.

Bakgrund – om företagen

Det statliga monopolet Televerket ombildades 1993 till aktiebolag och bytte namn till Telia. Nio år senare slogs det samman med finska Sonera och bildade TeliaSonera. 2016 ändrade företaget namn till Telia Company AB. Fortfarande är svenska staten den största ägaren med 40 procent av aktierna. År 2006 beslöt TeliaSonera att ta sig in på telekommunikationsmarknaden i Centralasien. Denna expansion var väl förankrad såväl inom TeliaSonera som hos företagets ägare, däribland den svenska staten (Hedelius, 2015: 71). Året efter gick TeliaSonera in i Uzbekistan, ett totalitärt land kontrollerat av presidenten Islam Karimov och hans familj och som under åren visat ytterst lite respekt för mänskliga rättigheter (Human Rights Watch, 2015). Uzbekistan var även känt för att vara ett land där det var så gott som omöjligt att göra internationella investeringar utan att blanda in den styrande regimen (Mannheimer Swartling, 2013: 3). Av den information som presenterades för TeliaSoneras styrelse 2007, beskrevs Uzbekistan »som det svåraste och politiskt mest osäkra landet« men uppfattades samtidigt som »kommersiellt mest intressanta« (Mannheimer Swartling, 2013: 33 och 30). På grund av landets bristfälliga respekt för mänskliga rättigheter, kom verksamheten i Uzbekistan redan från starten att kritiserats av mänskliga rättighetsorganisationer, investerare och svenska medier. Kritiken handlade om TeliaSoneras partner i Uzbekistan och denna partners samröre med president Karimov, men även påståenden om att TeliaSoneras utrustning var utformad och användes för att övervaka och kontrollera den politiska oppositionen i flera auktoritära länder. 2012 avslöjades vad som kommit att kallas Uzbekistan-affären. Där framkom att Telia misstänktes ha mutat sig till 3G-licenser i Uzbekistan år 2007. Detta ledde till rättsliga åtgärder mot Telia där de i en global uppgörelse med det amerikanska justitiedepartementet (DOJ), den amerikanska finansinspektionen (SEC) samt åklagarmyndigheten i Nederländerna (OM) accepterade att betala en bot för sina överträdelser av Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) och nederländsk lagstiftning. Under förhandlingarna kom Telia att peka ut bolagets VD samt två andra höga chefer som ansvariga. Under rättegången i Sverige framhölls av försvaret att detta utpekande av ansvariga individer har reducerat Telias böter med 1,4 miljarder kronor och kom att stanna på närmare 8 miljarder svenska kronor. De tre utpekade f.d. Telia-anställda åtalades vid svensk domstol för grov bestickning (givande av muta). Rättegången i Sverige inleddes 4 september och avslutade 19 december 2018. I domen från den 15 februari 2019 friades samtliga. Den 8 mars överklagade åklagaren till hovrätten och förhandlingarna är planerade inledas i januari 2020.

Lundin Petroleum är ett svenskt familjeföretag som är verksamma inom råvaruindustrin, främst olja, metaller och gas. Verksamheten startade 1981 av Adolf H. Lundin och efter en sammanslagning med Sand Petroleum 1997 antogs namnet Lundin Oil som 2001 ombildades till Lundin Petroleum. Familjen Lundin är med sina 30 procent de största aktieägarna. Strax efter att Lundin Petroleum fick sitt kontrakt för oljeutvinning i Block 5A i södra Sudan 1997, kom de första anklagelserna om delaktighet i folkrättsbrott. Redan 1999 publicerade FN en rapport om övergrepp i det område där företaget var verksamt. Under de närmast följande åren publicerades ett flertal rapporter på samma tema: *The Human Price for Oil* (Amnesty International, 2000); *The Scorched Earth. Oil and War in Sudan* (Christian Aid, 2001) samt *Sudan, Oil and Human Rights* (Human Rights Watch, 2003). Efter publiceringen av rapporten »Unpaid Debt«, sammanställd av the European Coalition on Oil in Sudan (ECOS),² samt boken »Affärer i blod och olja: Lundin Petroleum i Afrika« av journalisten Kerstin Lundell, inleddes 2010 en förundersökning med anledning av företagets verksamhet i Sudan. I november 2016 delgavs företagets styrelseordförande samt dess VD misstanke om medhjälp till grovt folkrättsbrott. Sommaren 2018 togs ännu ett steg i rättsprocessen då åklagaren ansökte om tillstånd hos regeringen för att få väcka åtal, något som regeringen i oktober samma år beviljade. Några dagar innan skriver de båda misstänkta, Ian Lundin och Alex Schneider, ett öppet brev till sina aktieägare. »Det framstår som allt klarare för oss och vårt försvar att åklagarmyndigheten är bespetsad på att gå vidare till åtal. Det är ingen överdrift att vi anser att detta riskerar att leda till ett mycket allvarligt justitiemord« (Dagens Industri, 2018). I slutet av december 2018 inleddes ytterligare en förundersökning mot Lundin Petroleum, denna gång handlade det om övergrepp i rättsak, närmare bestämt misstankar om att tilltänkta vittnen från Sudan blivit hotade.

Teoretiska utgångspunkter

Vi har utgått från Stanley Cohens (2009) teoretiska resonemang om förnekelseprocesser och neutraliseringsmekanismer i samband med staters brottslighet. Han i sin tur utgick ifrån Sykes and Matza (1957) fem klassiska neutraliseringstekniker: *förnekelse av ansvar*, *förnekelse av skada*, *förnekelse av offer*, *fördömande av den som fördömer* samt *åberopande av högre lojaliteter*. Till dessa tekniker har Cohen lagt till två tekniker. *Förnekande av kännedom* samt *moralisk lik-*

2. ECOS är ett samarbete mellan mer än 50 europeiska organisationer som arbetar för att skapa förutsättningar för fred och rättvisa i Sudan (www.ecosonline.org).

giltighet. Det sistnämnda är ingen renodlad neutralisering, utan snarare ett starkt förkastande av moraliska koder, vid rent ideologiskt motiverade brott behövs inte någon neutralisering alls. I likhet med Cohen studerar vi neutraliseringar efter att ageranden har kritiserats, men det innebär inte nödvändigtvis att de inte förekommit innan. I vår analys är vissa av företagens respons tydliga efter-konstruktioner, medan andra har vi kunnat observera även innan den avgörande kritiken riktats mot företagen.

De flesta studier av neutraliseringar av white-collar crime, har fokuserat på rationaliseringar gjorda av anställda på företag (e.g. Benson, 1985; Goldstraw-White, 2011; Coleman, 1987; Geis, 1967). Men det finns även kriminologiska studier om företags förnekelse (Box, 1983; Whyte, 2016; Huisman, 2010; Schoultz and Flyghed, 2016), samt litteratur om kriskommunikation och krishantering där fokus ligger på återupprättande av företagets rykte (i.e. Hearit, 2006; Benoit, 2013) som är relevanta för att förstå den organisatoriska aspekten av företags neutraliseringar. Exempelvis visar Huisman (2010: 32) i sin analys av stora internationella företags inblandning i internationell brottslighet hur förnekande av ansvar blivit möjligt då företagen själva inte alltid är de som fysiskt kränkt mänskliga rättigheterna. Whyte har uppmärksammat en form av neutralisering, som varken nämnts av Sykes och Matza eller Cohen, nämligen *förnekelse av avvikelse*. Med det syftar han på när ett företag placerar »an event or process or behaviour in a 'normal' structure of business« (2016:175).

Ett företags mest självklara åberopande till en högre lojalitet utgörs av hänvisning till ekonomiska intressen, och då i synnerhet profitmaximering (Box, 1983; Whyte, 2016). Detta kan beskrivas som ett internt åberopande av en högre lojalitet, något som främst riktar sig till aktieägare och potentiella investerare. Men det finns det även en extern form av hänvisning till en högre lojalitet, och det är den externa kommunikation som företagen företrädesvis förmedlar till allmänheten. Där ingår hänvisningar till affärsverksamhetens positiva påverkan i den aktuella regionen, till exempel i form av skapande av ekonomisk utveckling och välbefinnande samt demokrati (Huisman, 2010; Schoultz and Flyghed, 2016). Det senare kan kopplas till post-kolonial teori och självbilden av de Nordiska länderna som särskilt goda i relation till resten av världen (Palmberg, 2009; Mulinari et al., 2009). På så sätt blir det viktigt att förstå den kontext som företags neutraliseringar förekommer inom, i vårt fall den nordiska. Cohen (2009) framhåller att neutraliseringar används just för att de uppfattas vara allmänt accepterade och behöver därför alltid tolkas utifrån den kontext de förekommer.

Metod och material

Beträffande Telia Company omfattar materialet perioden från 2007 när det startade verksamheten i Uzbekistan, fram till den rättsliga processen startade hösten 2018. För Lundin Petroleum har vi täckt perioden från de första anklagelserna 1997 angående deras verksamhet i Sudan fram till att regeringen 2018 gav åklagaren tillstånd att väcka åtal.

Det material vi använt oss av är hur företagen och dess representanter själva har uttryckt sitt försvar i pressmeddelanden, årsredovisningar, brev till aktieägare, svenska dagstidningar, samt radio och TV-intervjuer. Inledningsvis samlade vi in samtliga årsredovisningar, pressmeddelanden samt annan officiell information från företagen under respektive undersökningsperiod. Totalt handlar denna del av materialet om cirka 300 publikationer från de två företagen. Därefter gjorde vi en systematisk sökning i det digitala nyhetsarkivet Mediearkivet, som omfattar samtliga större svenska dagstidningar, lokaltidningar, magasin och tidskrifter, men även nyhetsmaterial som enbart har publicerats online. De sökord vi använde var företagets namn, de brott de anklagats för, samt de länder där brotten ska ha begåtts. Ur mediematerialet har vi enbart sammanställt artiklar som innehåller direkt uttalanden från företrädare för företagen eller debattartiklar de själva skrivit. Insamlingen har skett i två steg. I samband med genomgången av materialet från den systematiska sökningen i Mediearkivet, upptäckte vi även annat än tidningsartiklar som vi ansåg vara relevant. Där ingår bland annat radioinslag och TV-klipp med representanter för företagen. Vi beslöt att inkludera även det materialet för analysen, då det gjorde vårt urval mindre beroende av de sökord vi använt i sökningen. Det visade sig handla om 500 publicerade nyhetsartiklar där något av de två företagen har omnämnts. Sammantaget omfattar vårt urval därmed mer än 800 texter. Även om inte kan täcka det totala antalet publicerade texter där det förekommer uttalanden där företagen försvarar sin verksamhet, så utgör de analyserade artiklarna en robust dokumentation av uttalanden från de två företagen där de gått i svaromål på de anklagelser om brottslighet som framförts.

Cohens teoretiska ramverk har guidat analysen av företagens försvarsmekanismer genom att utgöra grunden till vårt kodningsschema. Under kodningen av materialet och analysen av neutraliseringarna i relation till den kontext de förekommer inom, har post-kolonial teori applicerats för att bättre förstå företagens respons. De huvudsakliga teman vi spårat i materialet och som presenteras härfter är *Kategoriskt förnekande*; *Förnekande av kännedom*; *Fördömande av kritiker*; *Hänvisande till en högre lojalitet*, baserade i Cohens ramverk. Därutöver har vi identifierat vad vi benämner som *rättfärdigande genom relativisering* för att bättre förstå företagens hänvisningar till västerländska värden i allmänhet och

nordiska värden i synnerhet. Samtliga dessa teman förekommer dessutom ofta i olika kombinationer.

Kategoriskt förnekande

Den första reaktionen hos båda företagen var vad Cohen (2009) benämner som literal denial, eller på svenska *kategoriskt förnekande* som innebär att själva händelsen förnekas. Kategoriska förnekande kan utifrån Cohens förståelse ses om ett första steg i en spiral av förnekanden, där neutraliseringarna först behövs när mer information om händelsen framkommer. Ett exempel på kategoriskt förnekande är TeliaSoneras respons efter det att TV-programmet *Uppdrag granskning* 2012 sände ett flertal avslöjanden om TeliaSoneras aktiviteter i Centralasien (Uppdrag granskning, 2012b; Uppdrag granskning, 2012a). Dagen efter TV-avslöjandet om misstänkta mutbrott i Uzbekistan, uttalade sig TeliaSoneras VD, Lars Nyberg, självsäkert på en presskonferens: »Jag känner mig övertygad om att TeliaSonera inte har mutat någon och inte deltagit i någon penningtvätt« (TeliaSonera, 2012). I den rapport Telia uppdragit åt advokatfirman Mannerheim Swartling att utföra, framkom att de inte med bestämdhet kunde visa att företaget hade begått varken korruption eller penningtvätt, men de kunde inte heller utesluta att brott hade begåtts (Mannheimer Swartling, 2013). TeliaSonera kritiserades i rapporten (2013: 120) för att de hade brutit mot sina egna etiska riktlinjer då de varken innan eller efter att de hade gjort sina investeringar hade tagit reda på vem som var deras lokala partner i Uzbekistan. Då rapporten innehöll skarp kritik mot hur företaget hade skött sin verksamhet i Uzbekistan avgick VD:n Lars Nyberg samma dag. I ett pressmeddelande framhöll styrelsen »att investeringarna inte genomfördes på ett tillfredsställande sätt« (TeliaSonera, 2013). Perioden av kategoriskt förnekande är därmed över. När åklagarmyndigheten flera år senare (2017) delgav den tidigare VD:n samt två andra högt uppsatta chefer misstankar för inblandning i företagets mutaffärer i Uzbekistan, hade företaget erkänt brott genom den tidigare nämnda globala uppgörelsen. Däremot stod de åtalade individerna, d.v.s. den tidigare VD:n och de två högt uppsatta cheferna, fast vid sitt förnekande av mutbrott.

Även Lundin Petroleum gick snabbt ut och förnekade vad de anklagats för. Men till skillnad mot Telia som slutligen erkände brott (enligt amerikansk och nederländsk lagstiftning om mutor), har företrädare för Lundin hela tiden kategoriskt förnekat varje inblandning i de folkrättsbrott de beskyllts ha bidragit till. När till exempel den omfattande rapporten från ECOS offentliggjordes i Stockholm den 8 juni 2010, publicerade företaget ett öppet brev till dess aktieägare,

A report has been issued in Stockholm about the alleged role of certain companies, including Lundin Petroleum, in Sudan from 1997 to 2003. There is no new evidence in this report; it essentially reiterates inferences, insinuations and false allegations based on partisan and misleading information which were refuted at the time in a document entitled »Lundin Oil in Sudan, May 2001«. We again categorically refute all the allegations and inferences of wrongdoing attributed to Lundin Petroleum in the report. We strongly feel that our activities contributed to peace and development in Sudan. (Lundin Petroleum, 2010a)

Här kombineras kategorisk förnekelse med fördömande av kritikerna. De hänvisar även till de samhällseliga fördelarna som kunde förknippas med företagets affärsverksamhet i Sudan, det vill säga en extern form av hänvisning till en högre lojalitet.

Tolv dagar efter offentliggörandet av ECOS rapport inledde åklagaren i Stockholm en brottsutredning angående misstankar om folkrättsbrott med anledning av Lundin Oils verksamhet i Sudan mellan 1997 och 2003. I ett pressmeddelande från åklagarmyndigheten framkom att de skulle utreda om »det finns enskilda personer med anknytning till Sverige som kan misstänkas för inblandning i brott« (Expressen, 2013). I ett yttrande från företagets chefsjurist ett par dagar senare förnekades återigen att Lundin Petroleum på minsta sätt var inblandat i detta. »Åklagarens pressmeddelande talar om en förundersökning om påstådda folkrättsbrott som ska försöka utröna vilka individer som kan ha kopplingar till Sverige. Lundin Petroleum är inte inblandat i det« (Expressen, 2010). Detta totala förnekande fortsätter sedan under hela tiden som förundersökningen pågår.

Förnekande av kännedom

Förnekande av kännedom är ett av de begrepp som Cohen (2009: 79) adderar till Sykes och Matzas neutraliseringstekniker för att förstå förnekande av en »open secret« och är ett återkommande inslag i Lundins försvar. I ett uttalande i samband med Christian Aids rapport, skriver Ian Lundin att företaget ser mycket allvarligt på anklagelserna om att brott mot mänskliga rättigheterna skett i samband med deras vägbygge i Sudan, men »företaget har inte bevittnat övergreppen« (TT, 2001a). Lundin petroleum vice VD Alexander Schneider, som bott i Sudan under de tio år som företaget fanns i landet, hade inte sett något av de övergrepp som olika hjälp- och människorättsorganisationer hade vittnat om. »Jag har i stället sett motsatsen. Hur det växer upp byar utmed vägen och hur människor har fått det bättre genom att de fått bättre kommunikationer. Vår närvaro innebär en trygghet för befolkningen« (TT, 2001b). Företagets VD, Ian Lundin, uttalade på liknande sätt att han »inte sett några brända byar, bara stammar som slåss med varandra« (Aftonbladet, 2001b).

Fördömande av kritiker

Att företag attackerar NGOs och media som fördömt deras agerande har noterats av flera forskare som studerat företags försvarsmekanismer (se Huisman, 2010; Whyte, 2016; Hearit, 2006). För Telias del lyser ett explicit fördömande av kritikerna med sin frånvaro. En bidragande förklaring kan vara att anklagelserna inte huvudsakligen framförts av olika NGO eller andra organisationer. Förutom TV-programmet *Uppdrag granskning*, så har de huvudsakliga anklagelserna framförts av åklagarmyndigheten. Åklagarnas hantering av den långa förundersökningen och beslutet att väcka åtal kritiserats förvisso som en del av de åtalades försvar under rättegången men det står inte alls i jämförelse med Lundins kontinuerliga *fördömande av de som fördömer*. Kritiken har tagit sig lite olika uttryck, bland annat genom att ifrågasätta trovärdigheten i framkomna uppgifter och därmed misstänkliggöra kritikerna. Ett exempel är när Lundins presschef Maria Hamilton framhåller att det visserligen är enormt tragiska och tråkiga anklagelser, men tillägger att »ord står mot ord, men vi ska gå till botten med det här« (Dagens Industri, 2001). Hon menar vidare att uppgifterna om vad som hänt »är väldigt motstridiga« (Aftonbladet, 2001a). Att på detta sätt ifrågasätta framkomna uppgifter – utgör exempel på förnekande av bevis (se Fooks et al., 2013) men implicerar också ett misstänkliggörande av kritikerna. Oljeindustrins särskilda utsatthet för kritik delar den med andra utvinningsindustrier då dessa så gott som uteslutande befinner sig i weak states, stater med svaga sociala strukturer där de styrande inte kan eller inte vill upprätthålla medborgerliga fri- och rättigheter. Därmed är risken överhängande att företagen blir involverade i kränkningar av mänskliga rättigheter (Simons 2014,16). Sådana stater lider av vad som brukar benämnas »the resource curse« (Macklin 2014,31).

I samband med Amnesty Internationals rapport *Sudan. The Human price of oil* beskrev Ian Lundin de som hade kritiserat företagets aktiviteter i Sudan på följande sätt.

De lever på att måla upp negativa bilder av situationen i den här typen av länder för att få så mycket bidrag som möjligt. De är merchants of misery. De här organisationerna arbetar med bidragsverksamhet som snarare stjälpes än hjälper. Befolkningen blir beroende av bidrag, medan de i stället är mer betjänta av utbyggd infrastruktur. Något vi ju bidrar med våra investeringar (Veckans Affärer, 2008).

Här framkommer såväl diskreditering av de personer som står bakom anklagelserna mot företaget, som det återkommande argumentet att företaget bidragit till välstånd och fred. I början av februari 2010 publicerade journalisten Kerstin Lun-

dell sin bok *Affärer i blod och olja*. En månad senare svarade företagets ordförande, Ian Lundin, i ett brev till aktieägarna på de uppgifter som framkommit i Lundells bok.

We strongly refute the inferences, insinuations and false allegations made in the book, which are based on incorrect and purposely misleading information. The intent of the book is clearly to tarnish the reputation not only of the Company, but of the Lundin family as well, and reflects a lack of professional integrity on the part of the author. (Lundin Petroleum, 2010b)

Enligt Audrey Macklin (2014: 76) är ett sådant avvisande av kritiker en vanlig strategi när företag anklagas. »NGOs are dismissed as biased, ill-informed or even malicious«. Lundins försvar riktade sig efterhand inte enbart mot de NGOs som hade anklagat dem, utan även mot vissa fondförvaltare som av etiska skäl hade valt att stoppa sina investeringar i Lundin Petroleum. »De försöker väl visa att de sitter på någon slags moral high ground och vet bättre än alla andra, men egentligen förstår de ingenting av verkligheten i Sudan. De har aldrig varit där, utan bildat sig en uppfattning genom att se på tv hemma« (Ian Lundin i Dagens Industri, 2006). Den här formen av försvar, att påstå att de vet bättre än sina kritiker, kom att bli ett återkommande tema/inslag i företagets försvar.

Även Sveriges dåvarande utrikesminister Carl Bildt deltar i misstänkliggörandet av Lundins kritiker. Han var statsminister 1991-1994 och ingick i Lundins styrelse från 2000 fram tills han blev utrikesminister 2006. »Den här organisationen (ECOS, vår anm.) har ju varit emot varje form av oljeutvinning i Sudan och det tror jag vore förödande för landets ekonomi, inte minst för södra Sudan. 90 procent av inkomsterna kommer från oljan« (Sveriges Television 2010). Denna form av kritik av kritikerna kombinerat med hänvisning till att företagen bidrar till välstånd på de platser där de är aktiva, förekommer vid flera tillfällen.

Lundins ton gentemot de NGOs som framhärdat med sin kritik hårdnade under åren. Framst handlar det om påståenden att dessa NGOs är desinformerade och naiva, att SPLA (Sudan People's Liberation Army) har matat dem med propaganda och att lokalbefolkningen blivit mutad. Detta framgår också i ett uttalande av Lukas Lundin, som var ordförande i Lundin Mining och även med i Lundin Petroleums styrelse. »Inte för att vara elak, men om du berättar för en människa att om du gör en intervju och säger detta så får du massa pengar ...« (Dagens Nyheter, 2015).

Hänvisning till en högre lojalitet – välstånd och fred

Hänvisning till en högre lojalitet (appeal to higher loyalties) (se Cohen, 2009: 98), har använts flitigt av de båda företagen. TeliaSonera har hävdat att deras omfattande investeringar spelat en viktig roll i moderniseringen av länderna i Centralasien, där inräknat Uzbekistan (TeliaSonera, 2013). När deras engagemang i totalitära länder ifrågasattes, så framhöll de att ett tillbakadragande skulle få negativa konsekvenser för mänskliga rättigheter. Det bästa de kunde göra vara att stanna kvar (TT, 2013). Visserligen var deras första och viktigaste syfte att skapa tillväxt och avkastning till sina aktieägare, men de ville också göra gott:

Det är ett obestridligt faktum att modern telekommunikation spelar en viktig roll när ett land påbörjar den långa resan mot demokrati. Det är också ett faktum att telekommunikation i hög grad underlättar kampen mot brott mot mänskliga rättigheter. Vi tror att vår närvaro i Centralasien långsiktigt bidrar till främjandet av demokrati och mänskliga rättigheter (TeliaSonera, 2012).

Även företrädare för Lundin påtalade upprepade gånger deras positiva betydelse för de länder där de varit verksamma i. Företagets grundare Adolf Lundin var »fullständigt övertygad om att vår närvaro är positiv för folket och att vi bidrar till fred och välstånd, och demokrati så småningom«. Han är nog med att påpeka att Lundin Oil inte gör någon skada i Sudan, utan bidrar till landets utveckling och välfärd. »I vårt område bistår vi med mediciner, hälsovård, vatten och vi bidrar med sysselsättning« (Dagens Nyheter 2001). Här används således denna specifika form av hänvisning till högre lojaliteter i kombination med *förnekande av skada*.

I samband med publiceringen av Amnestys rapport 2000, framför Lundins dåvarande VD, Magnus Nordin, ytterligare ett argument för att legitimera bolagets närvaro i Sudan. »För ett par år sedan var inbördeskriget i Sudan bara ett i raden av glömda krig i Afrika. De internationella oljebolagens närvaro har faktiskt bidragit till att konflikten har uppmärksamats på ett bättre sätt« (Finansstidningen, 2000). Detta resonemang att Lundin Petroleum skulle vara en bidra till fred återkommer vid ett flertal tillfällen, bland annat i deras årsredovisning för 2002. Under rubriken Looking to the future, uttrycker Ian Lundin det på följande sätt. »[C]ompanies have been accused of exacerbating conflicts in places like Sudan. What is not said is that the ongoing conflict in that country was largely overlooked by the media until western companies got caught in the middle« (Lundin Petroleum, 2003: 5). Förutom att beskriva företagets aktiviteter i Sudan som en positiv faktor för att skapa opinion angående situationen i Sudan, framhålls betydelsen av att det är just västerländska företag som bidragit till uppmärksamman-

det av konflikten. Det kanadensiska oljebolaget Talisman argumenterade på samma sätt när de kritiserades för sin verksamhet i Sudan (Macklin, 2014). När företagen på detta vis ramar in sin verksamhet som bidragande till, eller till och med skapar, utveckling, demokrati och fred i de länder där de arbetar, utnyttjar de etablerade diskurser om svensk eller nordisk generositet, hjälpsamhet och anständighet. En sådan inramning som ett vänligt sinnat företag (underförstått motsatt till exploaterande) ligger i linje med en post-kolonial diskurs och bilden av de nordiska länderna som »the good helper« (Palmberg, 2009: 76). Denna form av försvar, precis som andra, används för att de antas vara socialt accepterade inom den sociala kontexten. Föreställningen om svenska företag som särskild goda, förekommer även inom den politiska diskursen. »Svenska företag tar med sig svenska värderingar när de etablerar sig i andra länder. (...) Många svenska företag är ledande på sina områden när det gäller att ta ett sådant ansvar och har därmed en klar konkurrensfördel«. Så uttryckte sig den tidigare svenska handelsministern Ewa Björling i interpellationsdebatt i svenska riksdagen (RD:s protokoll 2011/12:122). Implicit i detta ligger att det således skulle vara mindre sannolikt att just svenska företag kränker mänskliga rättigheter eller begår andra typer av brott.

I Amnestys rapport från 2000, sägs att det finns ett klart samband mellan Sudans oljerikedom och regeringens vapenköp. Oljan drar in omkring en miljon dollar om dagen, vilket motsvarar vad kriget kostar regeringen. Något som Ian Lundin inte tror på:

Vi kan inte kontrollera var pengarna hamnar, men min uppfattning är att 99 procent går till att betala utlandsskulder och bygga upp infrastrukturen. Sudans regim är inte särskilt förtryckande, det finns yttrandefrihet i landet. (Dagens Nyheter, 2000)

Trots bristen på kontroll, förnekar han att intäkter från oljan går till regimens vapenköp och menar att så gott som allt kommer Sudans befolkning till godo i form av ökat välstånd.

I analysen av de två svenska företagens försvar vid anklagelser om brott framstår kategoriskt förnekande, förnekande av kännedom, fördömande av de som fördömer och åberopande av en högre lojalitet som de mest framträdande formerna av neutraliseringar. Andra klassiska former av neutraliseringstekniker förekommer också såsom förnekande av skada, förnekande av ansvar, och förnekande av offer. Här vill vi dock också framhålla en annan form av teknik för att neutralisera brotten företagen anklagas för, vad vi benämmer *rättfärdigande genom relativisering*.

Nordiska värden – rättfärdigande genom relativisering

Såväl Telia som Lundin Petroleum har i olika sammanhang tryckt på att de i sin verksamhet representerar och står för nordiska värden, Lundin dock i betydligt större utsträckning och med större emfas. De båda företagen framhåller här betydelsen av att de härstammar från en västerländsk demokrati, och då med särskild tonvikt på Skandinavien. Implicit i detta ligger en garanti att de åsamkar mindre skada än vad företag från andra delar av världen skulle göra. I vissa fall med direkta misskrediterande av företag som inte omfattas av nordiska värderingar.

Bill Rand, jurist som jobbat med Lundin sedan 1976, gav exempel på detta i en intervju med *Veckans affärer*. Inledningsvis konstaterar Rand krasst att etik och olja inte riktigt går ihop, och fortsätter:

Om oljeindustrin bara skulle göra affärer med demokratier skulle du cykla till jobbet. Tänk dig att vara utan olja från Saudiarabien, Qatar, Iran eller Venezuela. I fallet Sudan tror jag vi har hjälpt landet att få stabilitet. Vi resonerade att om vi inte är där kommer någon annan att vara där. Är det då bättre att det är kineser? Jag tror inte man ska låta länderna hamna i händerna på hänsynslösa människor – och kineserna är hänsynslösa. (*Veckans Affärer*, 2011)

Ian Lundin hävdade i en intervju 2004, att då oljan blivit dyrare och branschen hetare så har konkurrensen skärpts. Han menar att branschen till och med har fått en helt ny aggressivitet i och med inträdet av »de stora nya spelarna i industrin i Kina, Indien, Malaysia« (*Affärsvärlden* 2004).

Vid Lundin Oils bolagsstämma 1999 gav Adolf Lundin exempel på hur de som inte omfattade dessa värderingar kunde agera i Sudan.

Kineserna skickade dit 7000 »ingenjörer«; som skulle bygga pipeline till kusten. Det visade sig istället vara 7000 kinesiska straffångare. De fick en varsin spade i handen och sedan grävde de på eftersom de blivit lovade att bli frisläppta när de var klara. (*Dagens Industri* 1999)

Några år senare utvecklade han detta misstänkliggörande i en intervju genom att påtala att ett företag som deras, med rötter i ett demokratiskt land, förorsakar mindre skada än företag som står för andra värden.

Utvecklingsvärldens hunger efter olja kommer att vara mycket stor. Och oljan måste letas där oljan finns – tyvärr har den inte valt att bildas främst där dagens värld har lyckats att utveckla demokratier. Men just därför är det viktigt att ansvarskännande företag från demokratiska länder kan vara med. (*Vision*, 2001)

En sådan distansering, kontrastering, mot de som är »ännu värre«, är att betrakta som en form av *rättfärdigande genom relativisering*.

Representanter för Lundin lyfter också flera gånger fram betydelsen av Carl Bildt som garant för dessa Nordiska värden, han får vid flera tillfällen personifiera det goda västerlandets företagare som värnar mänskliga rättigheter. Ian Lundin ger exempel på det i samband med att företaget var skakat av de anklagelser som framkom i Christian Aids rapport »men Carl Bildt står bakom oss. Vi har inte fått några signaler på att han är beredd att avgå« (Aftonbladet, 2001a). Betydelsen av att ha Carl Bildt med sin i många kretsar höga politiska trovärdighet i sådana krissituationer framhålls även av Lundins pressansvarige, Maria Hamilton. »Carl Bildt betyder otroligt mycket för Lundin Oil. Hans internationella kompetens, politiska kunnande och syn på mänskliga rättigheter bidrar till vårt arbete. Bildt är aktivt involverad och engagerad i Lundin Oil« (Svenska Dagbladet 2001).

Även Telia har påtalat betydelsen av att stå för nordiska värden i verksamheten, vilket inte är förvånande eftersom TeliaSonera tillsammans med Volvo historiskt sett varit »placerad i kärnan i den svenska nationaliteten« (Mulinari and Rätzzel, 2009: 138). I samband med en intervju i Sveriges radio angående att »en tredjedel av befolkningen i Uzbekistan använder TeliaSoneras nätverk för att surfa och läsa och ha möjlighet att ta del av vad som händer i världen«, framhöll TeliaSoneras VD att han kände stolthet över att representera »ett nordiskt bolag med de värderingar vi har« (Sveriges Radio, 2012a). Lundin Petroleum har haft mer problem med sin »nordiska identitet«. Till exempel har det hänvisats till företagets hantering av anklagelser om brott som »osvenskt«. En journalist använde följande beskrivning av hur företagets ordförande hade försökt att tysta en av sina kritiker under bolagets årsstämma: »årsstämman visar tydligt att Ian Lundin inte har förmåga att uppträda som ett normalt börsnoterat svenskt företags ordförande« (Expressen, 2012). Medan TeliaSonera i stor utsträckning skrev pressmeddelanden avsedda för allmänheten i sitt försvar mot anklagelserna, riktade Lundin Petroleum främst sin kommunikation till aktieägarna.

Avslutande diskussion

Trots att de två svenska företagen anlagats för helt olika brott finns det flera likheter i deras försvar. Båda företagen har flitigt hänvisat till att deras verksamhet bidragit till utveckling av välbefinnande, mänskliga rättigheter, demokrati och fred, vad vi tolkat som en form av *hänvisning till en högre lojalitet*. Detta gäller såväl Lundin Petroleums verksamhet i Sudan, som Telias i Uzbekistan. En annan likhet är det inledningsvis *kategoriska förnekandet*. Men det finns en stor skillnad i och med att Telia med tiden förflyttade sig från ett totalt förnekande till erkännande,

medan Lundin Petroleum hela tiden stått fast vid sitt kategoriska förnekande. En annan olikhet rör *fördömande av kritikerna*. För Telias del förekommer inte något sådant försvar, det vill säga misstänkliggörande eller fördömande av de som framfört anklagelserna. För Lundin däremot är det ett stående inslag. Var efter tiden gått har också tonläget skruvats upp mot företagets kritiker. Vid ett tillfälle, november 2008, i samband med den första versionen av ECOS rapport, hotade Lundin till och med att vidta rättsliga åtgärder om rapporten skulle publiceras. Av rädsla för omfattande kostnader i samband med en rättslig process, backade ECOS för hotet och rapporten drogs tillbaks. Den kunde publiceras först 2010 och det är bland annat denna rapport som låg till grund för åklagarens beslut om att inleda förundersökning (ECOS 2010). Ett bolag som Telia, där majoritetsägaren är svenska staten, har rimligtvis andra krav på sig vad gäller att vara öppen för kritik som riktas mot företaget än privatägda Lundin Petroleum.

Till diskussionen om neutraliseringsstrategier bidrar denna artikel med att påvisa betydelsen av kontexten som försvaren förekommer i vid analyser av företags försvarsmekanismer när de bemöter anklagelser om brott. Med utgångspunkt i Cohen (2009) menar vi att de försvarsmekanismer som används är situerade i en vidare kontext och använda just för att de uppfattas vara offentligt accepterade. Vissa typer av försvarsmekanismer är därmed förväntade, rutinmässiga och accepterade i ett visst kulturellt och socialt sammanhang (Scott & Lyman, 1968). I denna mening befinner sig de försvarsmekanismer som används av de här två svenska företagen inom en offentlig diskurs om företag, villkor för företagets verksamhet och deras ansvar. Vi kan då utgå från att den form av *hänvisning till en högre lojalitet* som vi sett här, används just för att den antas vara offentligt accepterad. Den här sortens neutraliseringar fungerar i en nordisk kontext där det redan finns en etablerad social självbild om social rättvisa och mänskliga rättigheter (see Mulinari and Räthzel, 2009). Den här formen av neutralisering har vi tolkat utifrån ett post-kolonialt perspektiv där företagen framhåller sig som »hjälpare« och företrädare för de goda västerländska demokratierna. Det bygger på en post-kolonial föreställning om att kunna »exportera civilisation« från globala nord till globala syd (McEwan, 2009; Mulinari et al., 2009). Företagen hänvisande också flitigt till de västerländska och *nordiska värden* som utmärker den demokratiska stat som företagen härstammar från. Det svenska, nordiska och västerländska används som en form av *rättfärdigande genom relativisering*, ett begrepp som vi utvecklat för att fånga hur företagets försvar är situerade i en nordisk kontext som möjliggör för att framhålla företaget som goda i jämförelse med andra (icke-nordiska) företag. Som stark kontrast framhålls de icke västerländska företagen som aggressiva och hänsynslösa. Argumentationen skulle kunna sam-

manfattas med att företag som står för nordiska värden visserligen förorsakar skada, men då betydligt mindre skada än de hänsynslösa icke västerländska företagen.

Referenser

- Aftonbladet. (2001a) Carl Bildt kallas till krismöte – »Vi är skakade av anklagelserna«, 2001-03-17.
- Aftonbladet. (2001b) Svenskt olje-bolag skövlar byar i Afrika' Tv-dokumentär går till attack mot Lundin Oil, 2001-03-13.
- Affärsvärlden. (2004) Oljefamiljen gör det igen, 2004-06-02.
- Amnesty International. (2000) *Sudan: The Human Price of Oil*. Available at: <https://www.amnesty.org/en/documents/AFR54/001/2000/en/>.
- Benoit, W.L. (2013) Image Repair Theory and Corporate Reputation. In: Carroll CE (ed.) *The handbook of communication and corporate reputation*. Chichester, U.K.: Wiley-Blackwell, 213-221.
- Benson, M.L. (1985) Denying the guilty mind: accounting for involvement in a white-collar crime. *Criminology* 23: 583-607.
- Box, S. (1983) *Power, Crime and Mystification*, London: Sage.
- Christian Aid. (2001) *Scorched Earth, Oil and War in Sudan*. Available at: http://postconflict.unep.ch/sudanreport/sudan_website/doccatcher/data/documents/The%20scorched%20earth.pdf.
- Cohen, S. (2009) *States of denial. Knowing about atrocities and suffering*, Cambridge: Polity Press.
- Coleman, J.W. (1987) Toward an integrated theory of white-collar crime. *American Journal of Sociology* 93: 406-439.
- Dagens Industri. (1999) Proteststorm skakar Lundin Oils partner, 1999-09-29.
- Dagens Industri. (2001) Lundin borrar vidare trots kritik, 2001-03-17.
- Dagens Industri. (2006) Tvärvänder om Lundin, 2006-03-23.
- Dagens Industri. (2018) Lundintopparna övertygande om att de kommer åtalas, 2018-11-15.
- Dagens Nyheter. (2000) Dokumentär avslöjar oljeletare. Gerillakrigets Sudan. Svenskt bolag kritiserar i Amnestyrapport, 2000-05-03.
- Dagens Nyheter. (2001) Borrningarna i Sudan fortsätter, 2001-03-23.
- ECOS. (2010) *Unpaid Debt – the Legacy of Lundin in Block 5A, Sudan 1997-2003*. Available at: http://www.ecosonline.org/reports/2010/UNPAID_DEBT_fullreportweb.pdf.
- Expressen. (2010) Bildt tjänade miljoner på Lundin-jobbet. Åklagare utreder folkrättsbrott., 2010-06-22.
- Expressen. (2012) Inga svar om blodet i oljan. 2012-05-11.
- Expressen. (2013) Rikskrim till Sudan – Lundin Oil ska utredas, 2013-02-15.
- Finansstidningen. (2000) Lundin Oil skjuter upp borrningarna i Sudan, 2000-05-05.
- Fooks, G., Gilmore, A. and Collin, J. (2013) The Limits of Corporate Social Responsibility: Techniques of Neutralization, Stakeholder Management and Political CSR. *Journal of Business Ethics* 112: 283-299.

- Geis, G. (1967) White collar crime: The heavy electrical equipment antitrust case of 1961. In: Clinard M and Quinney R (eds) *Criminal Behavior Systems: A Typology*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 139-150.
- Goldstraw-White, J. (2011) *White-collar crime: Accounts of offending behaviour*, Basingstoke, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Hearit, K.M. (2006) *Crisis management by apology: corporate response to allegations of wrongdoing*, Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Hedelius, P. (2015) *Telia : alliansregeringen och korruptionen*, Stockholm: Massolit.
- Huisman, W. (2010) *Business as Usual? Corporate Involvement in International Crimes*, Hague: Eleven International Publishing.
- Human Rights Watch. (2003) *Sudan, Oil, and Human Rights*. Available at: <https://www.hrw.org/reports/2003/sudan1103/>.
- Human Rights Watch. (2015) *World Report 2015: Uzbekistan*. Available at: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/uzbekistan>.
- Lundell, K. (2010) *Affärer i blod och olja : Lundin Petroleum i Afrika*, Stockholm: Ordfront.
- Lundin Petroleum. (2003) Annual report 2002.
- Lundin Petroleum. (2010a) Open Letter to Lundin Petroleum's Shareholders, June 8th 2010.
- Lundin Petroleum. (2010b) Open letter to Lundin Petroleum's Shareholders, March 2nd 2010.
- Macklin, A. (2014) Talisman in Sudan. In: Simons, P. & Macklin, A. (ed.) *The Governance Gap. Extractive industries, human rights, and the home state advantage*. London: Routledge, 22-78
- Mannheimer Swartling. (2013) Rapport till styrelsen i TeliaSonera AB. Har TeliaSoneras investering i en 3G-licens tillsammans med frekvenser och nummerserier i Uzbekistan år 2007 och därefter inneburit att företrädare för TeliaSonera gjort sig skyldig till korruptionsbrott eller penningtvätt?
- McEwan, C. (2009). *Postcolonialism and development*. London: Routledge.
- Mulinari, D., Keskinen S., Irni S., et al. (2009) Introduction: Postcolonialism and the Nordic Models of Welfare and Gender. In: Keskinen S, Touri S, Irni S, et al. (eds) *Complying with colonialism : gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Aldershot: Ashgate, 16-43.
- Mulinari, D. and Rätzzel, N. (2009) The Promise of the »Nordic« and its Reality in the South: The Experiences of Mexican Workers as Members of the »Volvo Family«. In: Keskinen S, Touri S, Irni S, et al. (eds) *Complying with colonialism : gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Aldershot: Ashgate.
- Palmberg, M. (2009) The Nordic Colonial Mind. In: Keskinen S., Touri S., Irni S., et al. (eds) *Complying with colonialism: gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Aldershot: Ashgate, 75-104.
- Schoultz, I. and Flyghed, J. (2016) Doing business for a »higher loyalty«? How Swedish transnational corporations neutralise allegations of crime. *Crime, Law and Social Change* 66: 183-198.
- Simons, P. (2014) Introduction In: Simons & Macklin (ed.) *The Governance Gap. Extractive industries, human rights, and the home state advantage*. London: Routledge, 1-21.
- Svenska Dagbladet. (2001) Krismöte väntar efter anklagelserna, 2001-03-18.
- Sveriges Television. (2010) Bildt hittar inget nytt om Lundin, SvT Nyheter textsida 2010-06-11.

- Sykes, GM and Matza, D. (1957) Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review* 22: 664-670.
- TeliaSonera. (2012) Uttalande av Lars Nyberg vid presskonferensen 20 september 2012, med anledning av Uppdrag Granskning i Svt.
- TeliaSonera. (2013) Pressmeddelande, 2013-02-01, Uttalande av styrelsen med anledning av den externa granskningen av TeliaSoneras investeringar i Uzbekistan.
- TT. (2001a) Lundin oil uppmanas upphöra med verksamheten i Sudan, 2001-03-15.
- TT. (2001b) Lundin oil: Oljeindustrin viktig för Sudans befolkning, 2001-03-22.
- TT. (2013) Ehrling: Telia jobbar på bättring, 2013-06-04.
- Uppdrag granskning. (2012a) *Teliasonera i hemligt samarbete med diktaturer*. Available at: <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/teliasonera-i-hemligt-samarbete-med-diktaturer>.
- Uppdrag granskning. (2012b) *Teliasonera i miljardaffär med diktatur*. Available at: <http://www.svt.se/ug/teliasonera-gjorde-miljardaffar-med-diktatur-genom-bolag-i-skatte-paradis>.
- Veckans Affärer. (2008) Vi kan leva med kritiken. 2008-09-18.
- Veckans Affärer. (2011) Diktatorns vän – Hemma hos, 2011-10-27.
- Whyte, D. (2016) It's common sense, stupid! Corporate crime and techniques of neutralization in the automobile industry. *Crime, Law and Social Change* 66: 165-181.
- Vision. (2001) Medierna vet inte vad de pratar om – Bildt slår tillbaka mot kritiken kring styrelseplatsen i Lundin Oil, 2001-04-08.